

AFG‘ONISTONDA “PUSHTUNIZM” NAZARIYASI

O.N.Abdurahmonov

*Tosheknat davlat sharqshunoslik universiteti
tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Afg‘oniston davlatchilik jarayonlarida pushtunlarning yetakchilik roli, inklyuziv hokimiyatni shakllantirishdagi afg‘onlararo ziddiyatlar va “Tolibon” rahbarligidagi Afg‘oniston Muvaqqat hukumatining mamlakat markaziy va shimoliy hududlarini etnik, lisoniy va madaniy jihatdan pushtunlashtirishga qaratilgan boshqaruv siyosati “Pushtunizm” nazariyasi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: “Pushtunizm”, “pushtunlashtirish”, “panturkizm”, “natsizm”, “afg‘on millati”, “Afg‘oniston milliy ma’naviyati”, “Afg‘on ma’naviyati buyukligi”, “Tulana”, “Pushtunwali” kodeksi, “Afg‘oniston ruhi”

THE THEORY OF “PASHTUNISM” IN AFGHANISTAN

O. N. Abdurahmanov

*Tashkent State University of Oriental Studies
Ph.D. student*

Annotation. This article talks about the leadership role of Pashtuns in the process of statehood in Afghanistan, inter-Afghan conflicts in the formation of an inclusive government, and the theory of the management policy of the Provisional Government of Afghanistan under the leadership of the “Taliban” aimed at the ethnic, linguistic and cultural Pashtunization of the central and northern regions of the country.

Key words: “Pashtunism”, “Pashtunization”, “Pan-Turkism”, “Nazism”, “Afghan nation”, “Afghan national spirituality”, “Greatness of Afghan spirituality”, “Tulana”, “Pashtunwali Codex”, “Spirit of Afghanistan”.

Kirish.

“Pushtunizm” bu Afg‘oniston jamiyat va davlat boshqaruvini “pushtunlashtirish”ga qaratilgan siyosatning nazariy ifodasi hisoblanadi. “Pushtunizm” tub negizida davlat va jamiyat boshqaruvida pushtunlarning ustunligini saqlab qolish, pushtu tilini yagona davlat tiliga aylantirish, pushtun madaniyati asosida boshqa millatlarni birlashtirish, etnoslar tomonida sodir etiladigan har qanday ehtimoliy harakatlarni oldini olish hamda pushtunlarni doimiy qo‘llab-quvvatlash yotadi. Shuningdek, “pushtunizm” nazariyasiga ko‘ra pushtunlarni jamiyatda eng yirik etnik guruh sifatida namoyon etish, Afg‘onistonning asosiy va asl aholisi pushtunlar ekanligini targ‘ib qilish hamda mamlakatdagi boshqa etnik guruhlar va mazhab vakillarining davlat va jamiyat

boshqaruvida keng imkoniyatlarga egalik qilishiga qarshilik koʻrsatish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar.

Maqolada afgʻonshunos olimlar va tadqiqotchilar xulosalariga, shuningdek, pushtu tilidagi maʼlumotlar, davriy nashrlar va internet manbaalariga alohida eʼtibor qaratildi. Adabiyotlar tahlilida pushtunlarning mamlakat ichki siyosatiga, milliy birlikka erishish jarayoniga taʼsiri oʻrganib chiqildi. Maqolada tarixiylik, event, kontent, qiyosiy hamda SWOT tahlil usullaridan foydalanildi.

Muhokama va natijalar.

Afgʻonistonda pushtun sulolalaridan boʻlgan hukmdorlar tomonidan pushtu tili va madaniyatini mamlakatdagi barcha etnik guruhlariga yoyish, unumdor, yashash uchun barcha qulayliklarga ega, strategik jihatdan muhim ahamiyatga ega boʻlgan hududlarga pushtunlarni joylashtirish siyosati olib borildi. Bu borada Amir Abdurahmonning olib borgan siyosati eʼtiborga molikdir. U Afgʻonistonning janubi va janubi-sharqiy hududlarida istiqomat qiluvchi pushtun qabilalarini siyosiy va iqtisodiy jihatdan mamlakatning markaziy qismlari boʻlmish shimol, shimoli-sharq, gʻarbiy hududlarga koʻchiradi. Majburiy koʻchirish siyosati ortidagi siyosiy maqsadlar Afgʻoniston shimoli, gʻarbi va markazini “pushtunlashtirish” orqali tojiklar, oʻzbeklar va hazoralar aholisini siyraklashtirish edi.[1] Pushtun hukmdorlari bunday siyosat yuritish bilan bir tomondan oʻzlarining sodiq tarafdorlari orqali mamlakatning oʻsha hududlarini samarali nazorat qilsa boshqa tomondan esa ichki ixtiloflarni bartaraf etishni maqsad qiladi. Taassufki, ushbu siyosat hali-hamon pushtun liderlar tomonidan olib borilmoqda. Misol uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotining qochoqlar boʻyicha agentligining maʼlumotlariga koʻra 2022-yilda 820 000 kishi ichki koʻchirilgan.[2]

Durroniylar boshqaruvi tashkil topgandan soʻng, davlat dastlab eng yirik pushtun qabilalari yashagan hududlarni oʻz ichiga oldi. Keyinchalik, uzoq muddatli kurashlari paytida afgʻon boʻlmagan xalqlar yashaydigan hududlar boʻysuntirildi va bugungi kungacha boʻlgan davrning katta qismida afgʻon hukumati pushtunlarga mansub qabila vakillari tomonidan boshqarib kelindi. Ammo, Afgʻonistondagi turli etnik guruhlarining istiqomat qilishi, ularning pushtunlar hukmronligiga norozilik kayfitida boʻlishi, mamlakatda etnik majorolarni kelib chiqish ehtimolini oshib borishi hamda pushtunlar hukmronligiga qarshi kuchli muxolifat oqimi saqlanib qolayotganligi sababli pushtun hukmdorlari muxolifat kuchlarga qarshi kuch ishlatishga majbur boʻldi. Amir Abdurahmonni oʻgʻli Habibulloxon ham otasining siyosatini davom ettiradi. Biroq, Omanulloxon taxtga oʻtirganidan soʻng jamiyatdagi ichki muammolarni bartaraf qilish hamda yuzaga kelishi ehtimoli boʻlgan qarshilik harakatini oldini olishda moʻtadil islohotlarni amalga oshirdi. Yevropaga safaridan soʻng Omonulloxon Afgʻonistondagi dunyoviy va liberal modelga asoslangan davlat qurilishining Yevropa modelidan boshlaydi. Jumladan, uzoq yillar davomida chet davlatlardan surgunda boʻlgan ziyolilarni mamlakatga qaytishiga ijozat berdi. Ular qatorida Usmonli imperiyasida

surgunda boʻlgan Mahmud Tarziy ham Afgʻonistonga qaytdi. Mahmud Tarziy Mustafo Kamol Otaturkning “panturkizm” va “natsizm” mafkurasi asosida kurdnlarni turklar bilan yagona millatga umumlashtirish va qonuniylashtirishga qaratilgan etnik assimilyatsiya modelini[5] Afgʻonistonda ham joriy qilishga intildi. Jumaladan, mamlakat aholisining tarixiy, madaniy va diniy birligini taʼminlash uchun “afgʻon millati” mafkurasini ishlab chiqadi va mazkur mafkura negizida mamlakatdagi boshqa etnik guruhlar bilan umumlashtirishga kirishadi. Xususan, Tarzi din, til va milliy oʻziga xoslik oʻrtasidagi bogʻliqlik muhimligini taʼkidlab, afgʻon millatchiligi fors tiliga emas, pushtu tiliga asoslanishi kerakligini hamda Afgʻonistonda istiqomat qiluvchi barcha etnik guruhlar pushtu tilini bilishi lozimligini taʼkidlaydi. Bundan tashqari, pushtunlarni Afgʻonistondagi asosiy etnik guruhga aylantirish maqsadida ularni butun mamlakat boʻylab tarqalishi zarurligini bildirdi. Bu borada bir qator ishlar amalga oshirildi. Masalan, odamlar ongiga birlashgan “afgʻon millati” mafkurasini singdirish ishlari olib borildi. Shuningdek, Afgʻoniston “Millat” gazetasining 1966-yil 5-apreldagi birinchi sonining tahririy maqolasida bayon etilgan boʻlib, unda “Afgʻon millatining tanazzulga uchragan unsurlarini zudlik bilan aniqlash va yoʻq qilish zarurati” haqida soʻz boradi hamda “Afgʻoniston milliy maʼnaviyati”, “Afgʻon maʼnaviyati buyukligi”, “Afgʻonistonning yuksak maqsad va manfaatlari”ni mustahkamlash, “Afgʻoniston ruhi” millat va davlatning ijtimoiy taraqqiyoti, moddiy hamda maʼnaviy farovonligining beqiyos manbayi deb eʼlon qilindi. Biroq, “Afgʻon millati” mafkurachilari oʻta millatchilik pozitsiyasidan turib, pushtu tiliga milliy til maqomi berish, qolaversa, “Afgʻonistondagi barcha xalqlar, irqalar va qabilalarni bir millatga birlashtirish, urf-odatlarini va ijtimoiy qadriyatlarini birlashtirishga chaqirdilar.[6] Qayd etish joizki, “Afgʻon millati” mafkurachilari mamlakatdagi boshqa etnik guruhlar pushtunlarning madaniyatini singdirishga harakat qilishdi. Taʼkidlash oʻrinliki, XX asr boshlarida Afgʻonistonda “pushtunizm” nazariyasining amaliyotda qoʻllanilishi oʻzining yuqori choʻqqisiga chiqdi. Ushbu davrda “pushtunizm” nazariyasi millatchilik harakati bilan hamohang tarzda olib borildi. Shu nuqtayi nazardan “Afgʻon millati” mafkurasini “pushtunizm”ning muhim elementlaridan biri sifatida koʻrish mumkin. Ammo, ushbu mafkurani boshqa etnik guruhlar tomonidan qarshiliksiz qabul qilishi oʻta murakkab edi. Jumladan, mamlakatda olib borilgan pushtunlashtirish siyosati boshqa etnoslar tomonidan qattiq qarshilikka ucharadi. Misol uchun, qabilalar va diniy rahnamolar uning markazlashtirish va modernizatsiya siyosatiga qarshi chiqishda davom etdilar va 1928-yilning noyabr oyida Afgʻonistonning sharqiy hududlarida koʻtarilgan qoʻzgʻolon boshqa hududlarga yoyildi. Jumladan, 1929-yilda Afgʻoniston shimolida Bachai Sakao (yoki Bachai Saqqo) laqabli etnik tojik Habibulla Kalakoni tomonidan hokimiyatni egallab olinishi “tojiklarning pushtun hukmronligidan noroziligini” aks ettirdi va chuqur etnik ziddiyatlarni ochib berdi.

“Pushtunizm” nazariyasining yana bir eʼtiborga molik jihatlardan biri davlat boshqaruvida pushtunlarning ustun mavqeyini saqlab qolish masalasidir.

Boshqacha aytganda, Afgʻonistonni pushtunlar davlati sifatida koʻrish yotadi. Bu xususida, tadqiqotchi Sh.Imomov shunday taʼkidlaydi: “Afgʻon davlati mavjud boʻlgan butun davr mobaynida afgʻonlardan boshqa xalqlarning mavjudligini inkor etish siyosati ongli va maqsadli ravishda olib borildi. Ushbu siyosatning asosi va mohiyati bir xalqning (asosiy va buyuk) anʼanaviy qadriyatlari va axloqi edi.[7] Darhaqiqat, “pushtunizm” negizida “yagona afgʻon millati” gʻoyasi ostida Afgʻonistondagi barcha millatlarni pushtunlashtirish siyosati turadi. Mazkur siyosatning yorqin misolini mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy muammolarni yengillashtirish, millatlararo tinchlikni mustahkamlash hamda ijtimoiy va milliy birlikni taʼminlay oladigan mafkura ishlab chiqish harakatlarida koʻrish mumkin. Bizningcha, “pushtunizm” nazariyasining mazmun-mohiyati va ilmiy asoslarini ochib berish uchun uni ikki qismga ajratib tadqiq etish har jihatdan oʻrinli boʻladi.

Madaniy pushtunizm. Madaniy pushtunizm negizida Afgʻonistondagi barcha xalqlar, irqalar va qabilalarni bir millatga birlashtirish, urf-odatlar va ijtimoiy qadriyatlarini birlashtirishga chaqirish hamda pushtun millatiga mansub boʻlmagan boshqa etnik guruh vakillarini pushtunlarning madaniyati va turmush tarzini oʻzlashtirishga targʻib qilish yotadi. Pushtunlar oʻzining madaniyati, urf-odati, tili va qadriyatlari bilan afgʻon jamiyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Mashhur olim va antropolog Charlz Lindxom “Pushtunlar dunyodagi eng katta segmentli qabilalar tizimini tashkil qiladi,” deb yozadi.[8] Qayd etish lozimki, madaniy pushtunizm asosan ikkita muhim vazifani amalga oshirish nazarda tutiladi. Birinchi vazifa mustamlakachi davlatlardan saqlanib qolgan pushtunlarga yot urf-odatlarini, qadriyatlarga qarshi kurashish boʻlib, birinchi navbatda dariy-forsiylar tilini muloqot vositasi sifatidagi ahamiyatini yoʻq qilishdan iborat boʻlsa, ikkinchi vazifa, pushtunlar madaniyati tarixan Afgʻonistondagi eng uzoq tarixga ega boʻlgan madaniyat sifatida, uning afgʻon jamiyatidagi mavqeyini doimo yuqori oʻrinda saqlab qolishdir. Shu nuqatni nazardan kelib chiqib aytish mumkinki, uzoq yillar davomida oliy hokimiyat pushtunlar tomonidan boshqarilganligi sababli mamlakatda pushtun madaniyati va adabiyoti boʻyicha koʻplab adabiy, ilmiy ishlar qilingan. Jumladan, YuNESKO pashtu tilini dunyodagi boshqa tillar orasida tez rivojlanayotgan tillardan biri deb eʼlon qildi. Pushtunlarning afgʻon jamiyatining hukmronlikka intilishining yana bir sabablaridan biri qabilaviy anʼanalarga asoslangan shon-sharaf kodeksi “Pushtunvali”ning ijtimoiy hayot tarziga aylangani va milliy ongga singib ketgani bilan bogʻliq.[9] Pushtun madaniyati meyorlar va qadriyatlarning uygʻunligini, shu jumladan individual va kengroq ijtimoiy oʻlchovlarni oʻz ichiga oladi, ular turli vaziyatlarda tarafdorlari tomonidan tasdiqlanadi va qoʻllab-quvvatlanadi. *Nanavati, kambala, sulh, taron, shamla, jirga, Pushtunvali* (pushtunlarning xulq-atvor kodeksi) pushtun madaniyatining juda keng tarqalgan belgilari va xususiyatlari hisoblanadi.[10] Shuni taʼkidlash kerakki, boshqa millatlar (etnik guruhlar) vakillari pushtun hududlariga koʻchib oʻtishda, qoida tariqasida, “Pushtunvali” sharaf va xulq-atvor kodeksini oʻzlashtiradilar va

pushtu tilini oʻrganadilar.[11] Pushtunlarning ijtimoiy tuzilishi qabilaviy sharaf kodeksi va shariatning mahalliy talqinlari aralashmasi boʻlgan “Pushtunvali” kodeksiga asoslanadi. Buning uchun pushtu tilida gapirish va oʻrnatilgan urf-odatlariga rioya qilish kerak. Mehmondoʻstlik, mehmonlarni himoya qilish, mulkni himoya qilish, oila shaʼni va ayol qarindoshlarini himoya qilish pushtunlar uchun eng muhim tamoyillardan biridir. Pushtun madaniyati oʻzining anʼanaviy musiqasi, raqslari, sheʼrlari va hikoyalari bilan ham nom qozongan. Jumladan, ularning Attan raqsi, Mexsud raqsi, Vaziriy raqslari xalq orasida juda ham mashhur boʻlib, bayram va sayllarda ijro etiladi. Etiborga molik jihat shuki, pushtun madaniyatida birodarlik, samimiylik, qoʻshnilarga gʻamxoʻrlik mavjud. Mehmon Xudoning marhamati sifatida qabul qilinadi. Mehmondoʻstlik madaniyatning asosiy qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Oqsoqollar oʻz farzandlarini kattalarni hurmat qilishga, boshqalarga mehr-oqibatli boʻlishga, yaxshi xulq-atvor koʻrsatishga, kamtarin boʻlishga, madaniy meʼyor va qadriyatlarga qatʼiy amal qilishga undaydi. Bundan tashqari, pushtun madaniyatida jirga muhim oʻrin tutadi. Jirga yigʻilishlarida uy egasining doimiy kechirimliligi va qotillarning jamiyat tomonidan kechirilishi pushtun madaniyatiga misoldir.[12] Yuqorida qayd etilganidek, madaniy pushtunizm Afgʻonistonning janubiy va sharqiy viloyatlari hamda Pokistonning shimoli-gʻarbiy viloyatlariga xos boʻlgan madaniy assimilyatsiyaning oʻziga xos shaklidir. Madaniy pushtunizmga koʻra pushtun boʻlmagan xalqlar vakillari ham yashaydigan yerlarda pushtun qabilalarining yashashi bilan bogʻliq masalalarni hal qilishni ham anglatadi. Boshqacha aytganda, pushtunlarning Afgʻonistondagi siyosiy hokimiyatda katta kuchga ega ekanligi tufayli madaniy pushtunizmga koʻra boshqa etnoslarning tili, urf-odatlariga eʼtibor qaratilmaydi.

Lisoniy pushtunizm. Muhammad Nodirshoh davrida pushtunlashtirish siyosati mamlakatning shimoliy qismlarini, umuman oʻzbeklar va ular yashaydigan hududlarni ham chetlab oʻtmadi. Jumladan, kelib chiqishi turkiy boʻlgan geografik va tarixiy nomlar pushtunchasiga almashtirildi, koʻplab tojik va oʻzbek tillaridagi badiiy, tarixiy va diniy kitoblar aholi orasidan yigʻishtirib olindi. 1936-yil pushtu tili rasmiy davlat tili deb eʼlon qilindi va mamlakatda dariy tili bilan birgalikda ikkinchi rasmiy til sifatida joriy etildi. Pushtu tilini rivojlantirish maqsadida davlat apparati maʼmurlariga bu tilni oʻrganish majburiy deb eʼlon qilindi. Rasmiy xatlar va hujjatlar faqat pushtu tilida yoziladigan boʻldi. Pushtu tilini bilgan idora xodimlariga har oy 50 afgʻoniy miqdorida maoshlariga qoʻshimcha mablagʻ ham beriladigan boʻldi. Afgʻon Turkistonida pushtu tilidagi maktablar ochilib, unda yerlik aholi bolalarini oʻqitishga harakat qilindi.[13] Zohirshoh hukmronligi davrida Bosh vazir Hoshimxon tomonidan “Tulana” akademiyasining tashkil etilishi, pushtu tilini Afgʻonistonning oʻziga xos tili sifatida targʻib qilib, uni maktablarda oʻrganish kerak boʻlgan va 1936-yildan boshlab barcha davlat xizmatchilari bir necha yil ichida oʻzlashtirishlari kerak edi.[14] Taʼkidlash lozimki, pushtu tili “pushtunizm”ning muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Shu

boisdan har doim pushtunlar oʻz tilining mavqeyini koʻtarishga intilib kelishgan. Jumladan, 2004-yilda qabul qilingan Afgʻoniston Islom Respublikasi Konstitutsiyasining 16-moddasida pushtu tili dari, oʻzbek, turkman, baluch, nuristoniy hamda pomir tillari bilan bir qatorda davlat tili sifatida belgilab qoʻyilgani ham buning yorqin ifodasidir.[15] “Pushtunizm” pushtun millatiga mansub boʻlmagan boshqa etnoslarni pushtunlar madaniyatini, tilini va eng asosiysi “Pushtunvali” kodeksini qabul qilishiga davat etish maqsadlarini ham ifoda etadi.

Taʼkidlash joiziki, hozirgi kunda “Tolibon” tomonidan ham “pushtunizm” nazariyasidan amaliyotda keng foydalanilayotganligiga guvoh boʻlish mumkin. Jumladan, “Tolibon”ning hokimiyatni qayta qoʻlga olishi ularning boshqaruvida din va etnik (pushtunizm) masalasi asosiy oʻrin egallashidan dalolat beradi. Xususan, “Tolibon” tomonidan eʼlon qilingan vaqtinchalik hukumat tarkibining asosiy qismini pushtunlar tashkil qilishi, Afgʻoniston tojiklari va oʻzbeklari uchun hukumatdan faqat uchta oʻrin berilishi, hazoralarning esa umuman davlat boshqaruvidan chetda qolishi Muvaqqat hukumatda pushtunlarning roli yuqori ekanligidan dalolat beradi. Shuningdek, “toliblar”ning lisoniy pushtunizmga jiddiy ahamiyat qaratayotganligiga eʼtiborga molik. Masalan, ular tomonidan pushtu tiliga Afgʻonistondagi asosiy til sifatida katta urgʻu berilmoqda. Bundan tashqari, “toliblar” rasmiy doiradagi muzokaralarda, ichki oʻzaro muloqotlarida faqat pushtu tilidan foydalanmoqda. Soʻnggi paytlarda davlat idoralarining rasmiy aloqalari pushtu tilida olib borilmoqda va davlat idora xodimlarini ushbu tildan foydalanishga undamoqda. Chunki, dariy tili Eronning rasmiy tili boʻlgan fors tiliga juda oʻxshash ekanligi ham lisoniy pushtunizm ham madaniy pushtunizmga toʻgʻri kelmaydi. Shu sababli, “Tolibon” tomonidan hukumat belgilari va logotiplari hammasi pushtu tiliga oʻzgartirilmoqda. Shuningdek, Mudofaa vazirligi va Sanoat va savdo vazirliklarining logotiplari ham pushtu tiliga oʻzgartirilgan.

Xulosa.

Yuqorida keltirilgan tahlillar shundan dalolat bermoqdaki, Afgʻoniston davlatchiligining asosiy bunyodkori sifatida boshqa etnoslarga nisbatan millatchilik siyosatini olib borish bilan bir vaqtda, Afgʻoniston jamiyat va davlat boshqaruvini “pushtunlashtirish”ga qaratilgan siyosatining nazariy ifodasi “pushtunizm” deb ataladi. XX asrning birinchi yarmida Afgʻonistonni modernizatsiya qilish va milliylikni shakllantirishda afgʻon millatchilari pushtunlar negizida afgʻon milliy oʻziga xosligini yaratishga harakat qilishdi. Biroq, boshqa etnik guruhlariga yagona pushtun milliy oʻziga xosligini singdirishga boʻlgan harakatlar mamlakat barqarorligi uchun jiddiy oqibatlar olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Afgʻoniston Islom Respublikasi Konstitutsiyasi. Pushtu tilidan Abdurahmonov Obidjon tarjimai. – T.: 2021. –B. 9.

2. Lorenzo Bordonaro. The Pashtunistan issue in light of uneven and combined development: Pashtun nationalism and nation building. The department of Middle East studies. 2023. –P. 77.
3. М.Шах. Пуштунский национализм в Афганистане и Пакистане. Ислам в странах дальнего зарубежья. – С. 114.
4. Muhammad Rahim Nasar. Promoting The Pashtun Culture. (September 22, 2023). <https://www.pakistantoday.com.pk/2023/09/22/promoting-the-pashtun-culture/>
5. Muhammad Rahim Nasar. Promoting The Pashtun Culture. (September 22, 2023). <https://www.pakistantoday.com.pk/2023/09/22/promoting-the-pashtun-culture/>
6. Natiq Malikzada. Forced ethnic displacement in Afghanistan: Talibanisation or a continuation of social engineering? (18 October, 2022). <https://www.newarab.com/features/talibans-afghanistan-continuation-social-engineering>.
7. Norqoʻchqarov X.E. Afgʻonistonda oʻzbek tilining qonuniy asoslanishi, oʻzbeklar ijtimoiymadaniy hayotidagi oʻrni (XX asr – XXI asr boshlari). Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. ISSN: 2181-1342. №12/1(3)-2023. –B. 187-197.
8. Osman Mohammed Afzal. Sub-Nationalism and Nationalism: The Dilemma of Power and Ethnicity in Afghanistan. Vol.13 No.2, June 2022. –P. 418. Мирзоев С.Т. Афганский кризис и его влияние на региональную безопасность в Центральной Азии: Геополитический аспект. Душанбе. 2019, Диссертация – С. 77. Имомов Ш. О поисках историко-культурных ценностей Афганистана // Фонус, 2003, № 7. – С. 29 Charles Lindholm. The Swat Pukhtun of Northern Pakistan. New York, Columbia University Press. 1982. – P. 33. Stuart J. Kaufman, “Ethnicity as a Generator of Conflict”, in Karl Cordell and Stefan Wolff, ed., Routledge Handbook of Ethnic Conflict (New York: Routledge, 2011).
9. Рашидов Р.Р. Афғонистонда давлатчилик масаласи: тарих ва ҳозирги замон. –Т.: “Наврўз”. 2017. – Б. Ethnicity, nationalism and the state in Afghanistan. –P. 6. <https://oro.open.ac.uk/19992/2/Beattie.pdf>